

*Құдайберді Бағашаров, Разия Шайкенова,
Ғылымбек Табашев (Алматы, Қазақстан),
Нұргүл Тутинова (Қарағанды, Қазақстан)*

ИСЛАМҒА ДЕЙІНГІ ҚОҒАМДАРДАҒЫ ӘЙЕЛДІҢ ӘЛЕУМЕТТІК БЕЙНЕСІ

Аннотация. Бұл мақала ислам діні келгенге дейінгі қыздар мен әйелдердің қоғамдағы орны мен әлеуметтік мәртебесін зерттеуге арналған. Кіріспеде жұмыстың өзектілігі көрсетіледі. Бұл тақырып бұрынғы заманда ғана емес, қазіргі заманда да бүкіл әлем бойынша өзекті болып келеді. Негізгі бөлімге дейін, ислам кезеңінен бұрын ежелгі грек өркениеті, ману патшалығы мен яһудилік пен араб елдеріндегі әйелдердің құқықтары мен қоғамдағы орнына салыстырмалы талдау жасалды. Тарихтың әртүрлі кезеңдерінде, қоғамдық өркениеттерде әйелдің тағдыры әралуан болғаны белгілі. Әр түрлі қоғамдық таптарда әйел адамның дәрежесі төмен болды. Негізгі бөлім қыздар мен әйелдердің қоғамда, неке және отбасы мәселесінде құқығының тапталғандығы және онымен санаспауы секілді мәселелер қарастырылады. Исламға дейінгі кезеңде араб қоғамында әйелдің құқығы аяққа тапталды. Қыз балаларды тірідей жерге көметін арабтар өлтіруге қимағандары қыздарын ұл балдарша киіндіріп, жұрттан жасырып ұстаған. Исламнан бұрынғы арабтардың азғынданғаны соншалықты, тіпті олар өгей шешелеріне дейін үйлене бергендігі аталып кетеді. Ислам діні әйелдің де адам екені және еркекпен бірдей дәрежеде құқығы бар екендігін көрсетеді. Осының барлығын ислам дінінде қарастырылған. Қорытынды бөлімде ислам діні – Алла тарапынан жіберілген соңғы дін. Оның келісімен әлем жаңарды. Ондағы жаратылыстың қадір-қасиеті белгіленіп, қызметі айқындалды. Жаһил дәуіріндегі жасалған надандық әрекеттер жойылып әйелдің мәртебесі көтерілді.

Түйін сөздер: Жаһил (қараңғылық) заманы, әйел адам, ислам діні, Құран Кәрім.

Кіріспе

Әйел құқығы ғасырлар бойы өзекті болған мәселе. Әйел тақырыбы, соның ішінде діндегі әйел мәселесі мен құқығы өзіндік маңызға ие өзекті тақырып. Әрбір дін әйел затының қоғамдағы, отбасындағы орны мен құқықтарына қатысты өзіндік ұстанымдарын білдірген. Соның ішінде жаһилия дәуірі кезіндегі әйел адамның орны мен ислам діні келіп қаншалықты оң әсер тигізгені байқалады. Ислам діні әйел қауымының құқықтарын айрықша деңгейге көтеріп, оның отбасындағы, қоғамдағы орнын айқындап береді. Алайда, көпшілік исламдағы әйелдің орны мен рөлі туралы шығармалармен көпшілік жете таныс болмағандықтан ислам мәдениетіндегі әйел адамның құқығына қатысты жаңсақ түсініктер белең алу-да. Исламдағы әйелдің орны мен рөлі туралы терең зерттелген шығармалармен көпшілік жете таныс болмағандықтан, Ислам мәдениетінде әйел адамның құқығы тым шектеулі деген түсінік қалыптасқан. Ежелгі заманда қоғамда адам құқығы құлдық жүйеге күш-қуатқа негізделді. Қолында билігі бар адам барлық құқықтарға ие болып, әлсіз жандардың құқықтары аяққа тапталды. Құлдық жүйе күнделікті өмірдегі үйреншікті нәрсеге айналды. Қоғам таптық жүйеге негізделіп адам баласы құқықпен толық қамтамасыз етілмеді. Жеке тұлға құқықтары шектеліп әйел адамның абыройы жерге тапталды.

Әдіснама

Зерттеудің негізіне ислам дініндегі әйелдер мәселесіне гуманитарлық ғылыми пәндер: мәдениет, тарих, әлеуметтанудың нәтижелері мен әдістеріне сүйенетін

кешенді дінтанушылық талдау жатыр. Жұмыс барысында негізінен ислам діні мен қазіргі қоғамдағы әйел мәселесіндегі өзгерістер мен оның тарихи дамуын зерттеуге мүмкіндік беретін тарихи-генетикалық әдіс қолданылады.

Негізгі бөлім

Ежелгі қоғамдардағы әйелдің әлеуметтік бейнесі

Адамзат тарихы қаншама күрделі бұралаң жолмен дамыған болса, сол жолда аян болған діни қағидалар да соншалықты сан қатпарлы болып отырған. Жалпы уағыздары сырттай ұқсас болып көрінетін діни талаптарға, шындап келгенде әр түрлі мәселе бойынша тереңдеп үңілер болсақ, әр дін талаптары арасында үлкен айырмашылықтар, өзгешеліктер жатқанын байқауға болады. Мысалы мұны өзіміз қарастырып отырған адамзат қоғамындағы әйел кісінің орны қай дінде қалай белгіленген екеніне шолу жасасақ көзіміз біршама жетеді. Мысалы: бүгінде сан жағынан әлем халықтарының төрттен бірін құрайтын Үндістан жұртының ұстанып келе жатқан буддизм, индуизм діни сенімі әйел баласына қандай орын бергенін қарастырып өтелік.

Үнді әйелдері үшін жесір қалу тірілей жерленгенмен бірдей. Сондықтан үнді әйелдері күйеуінің жерлеуінен кейін өзін-өзі өлтіреді және индуизм шарттары жесірліктен соң әйелге қайта отау құруға тыйым салынатын болғандықтан да болар өзін-өзі өлтіру басым болатын. Өзін-өзі өлтіру рәсіміне 1978 ж. ресми түрде тыйым салынды. Дәстүр бойынша, жесір қалу – әйелге тән күнәлардың өтеуі, сондықтан өзін өртемеген жағдайда да, жесір әйел өмірдің барлық рахатынан бас тартуы тиіс: қарапайым тамақтану, еденге ұйықтау, шашын кесу, әр күнін құлшылықпен өткізу және өмірінің соңына дейін қайтадан неке құрмау. Қазіргі таңда екінші рет тұрмысқа шығуға ресми түрде рұхсат берілгенімен, бұл құқықты ешкім пайдаланып жатқан жоқ деуге болады. Қоғамда жесір әйелмен көршілері мен туыстары қатынаспайды. Үнді халқының сенімі бойынша әйел болу өткен өмірдегі күнәлары үшін берілген жаза. Үнділіктердің ұстанымы бойынша әйел ешбір меншік иесі де, мұрагерлік құқық иесі де бола алмайтын. Өйткені оны өзі ерінің, әкесінің, немесе әкесі жоқ жағдайда сол әулеттің еркек кісісінің қолына тағдыр шешімі өтетін зат секілді болатын. Үндістандағы осы заң көне заман заң шығарушысы Манудан бастау алып, он тоғызыншы ғасырдың ортасында жаңа қоғамдық заң күшімен алып тасталынғанша орындалып келді. Ежелгі үнділік Ману патшалығының заңнамасында әйел адамға қатысты айтатын болсақ, олардың халі тым мүшкіл болды. Густав Лебонның айтуынша, Ману заңдарында әйел адам моральдық жақтан тұрақсыз жан болып есептелген және ол туралы ылғи төмендетіп қорлап айтылған [Ан-Надви 2006, 100 б.].

Ману заңында көрсетілгендей: «Күндіз-түні күзетшілер әйелді тәуелді жағдайда ұстаулары қажет» деп айтылған. Мұрагерлік құқық ер адамнан ер адамға өтіп, әйелге мүлдем берілмеген. Манулықтардың ұстанымы бойынша, әйел ешбір меншік иесі де, мұрагерлік құқық иесі де бола алмаған. Өйткені ол ерінің, әкесінің немесе әкесі жоқ жағдайда сол әулеттің басқа бір ер адамының қолында тағдыры шешілетін зат секілді болды. Олардың жазбаларында жақсы әйелді: «Осы дүние мен о дүниеде де жақсы бағаланатын әйел – ол өз күйеуімен бір үйде тұратын және ойы да, сөзі де, денесі де бағыныштылықта сақталатын әйел», деп сипатталған [Абу Ахмет 2005, 53 б.].

Грек қоғамы жайлы айтатын болсақ, ол жерде де әйел адамның жағдайы мүшкіл болды. Афина әйелдері қай кезде болмасын толық құқықты иелене алмай әкесіне, бауырына және өзінің отбасындағы өзге де ер адамға бағынышты болды. Күйеуге шығарда оның тұрмыс құруға деген келісімі қажет деп саналмаған. Ол өзінің ата-анасының қалауына бағынып, өзіне бөтен болса да, олар таңдаған күйеуі мен мырзасын қабыл етуге мәжбүр болды [Уафи 1999, 11 б.].

Рим қоғамы жайлы айтсақ, олардың заңнамасы әлемдегі ең қатал заңнамалардың бірі болып саналды. Олардың заңнамасы бойынша, әке өз баласын өлтіруге немесе сатуға құқылы болған. Ескі әдет бойынша, әкесі егер баласы көріксіз яки қыз бала болса, өлтіре алатын [Аз-Заһар 2003, 63 б.]. Рим империясындағы әйелдің заңды мақамының қысқаша сипаттамасын келтірсек: «Заңнамаларға сәйкес, әйел толық тәуелді болды. Ол күйеуге шыққан кезде оның мүлкі күйеуінің иелігіне өтетін, жұбайын күйеуі сатып алатын да, ол оның күні секілді ердің пайдасына, меншігіне айналатын. Әйел адам қандай да бір азаматтық немесе қоғамдық қызметке иелене алмайтын, куәгер, кепіл беруші, қамқоршы немесе тәрбиеші бола алмайды, ол балаларды және басқа тұлғалар оны асырап ала алмайтын. Әйел өсиет немесе шарт, мәміле жасаса алмайтын» [Али-заде 2007]. Тіпті кезінде ежелгі Римде «Әйел адамзат па?» деген тақырыпта жиналыстар өткізіліп тұрған. Өркениеттің одасы болып саналған Римдегі әйелдің жағдайы осындай еді.

Скандинав елдерінде әйел адам күйеуге шықса да, шықпаса да үнемі біреудің қарамағында болған. V Христианиннің кодексіне сәйкес, XVII ғасырдың аяғында егер әйел адам қамқоршысының рұқсатынсыз күйеуге шығып кетсе, ол сол әйелдің бүкіл өмірі бойы оның мүлкіне иелік ету құқығын иеленген.

Жалпы алғанда әйел затының адамзат қоғамындағы нақты бедел орнын айқын мөлшерлеп байқау үшін тағы да бір ірі дін иудаизм талаптары әйелдерге қалай қарайтынына тоқталып өтер болсақ, олардың Таурат атты кітабында әйелді сайтанның арам ойларын жүзеге асыруға көмекші ретінде ұғынған. Бұл ұғым сонау алғашқы адамды жұмақтан қууға себепші болған оқиғада алғашқы әйел Хауаның сайтанның тіліне еріп алмадан дәм татуынан бастау алып келе жатса керек.

Христиандық сенім де әйел туралы жағымды пікір ұстана қоймаған. Оны Апостол Павелдің әйел – күнәнің басы, сол үшін де біз өлім дәмін татуға тиіс болдық, – деген сөзінен байқауға болады. Ал кейбір әулие әкейлердің түсіндірмесінде әйел біздің жанмызды жаулап, азаптау үшін сайтан пайдаланатын құрал деп те атаған.

XIX ғ. дейін Еуропада әйел жан иесі ретінде саналмады. Ғалымдар мен философтар әйелдің жаны бар ма, егер бар болса, ол адами жан ба, әлде хайуани жан ба, деген сұрақтың шешімін табуға тырысты. «На Соборе 1555 года обсуждался тезис: «женщины не суть люди...», с поправкой на то, что женщины, конечно люди, но суть в другом смысле» [Эвола 1996, 233 б.].

Ағылшын заңнамаларына келсек, әйел күйеуге шыққанға дейінгі барлық мүлкі тұрмыс құрғаннан кейін оның күйеуіне өтеді. Ол жер рентасына және бірлесіп өмір сүрген уақыттың барлығында басшылық жүргізгенінен түскен пайданың барлығын алуға құқылы болды. Уақыт өте келе ағылшын сот заңдары әйелінің рұқсатынсыз меншікті басқа біреуге рұқсат бермейтін ережелерді енгізгенімен, күйеуі әлі де ол мүлікке басшылық жүргізіп, одан келген ақшалай пайданы алуға құқылы болып қала берген. Тіпті, әйелінің өзіне ғана қатысты жеке меншігіне де құқылы болған. Ол оны өз қалауы бойынша жұмсай алған. Генрих VIII, өз

кезеңінде, әйелдерге Инжілді оқуға тыйым салған. Уақыт өте келе өз құқықтарын қорғау мақсатында әйелдер енді көтерілістер, митингілер, манифест ұйымдастыра бастады. Әйелдердің өз құқығын қорғау тарихы бірнеше кезеңдерден тұрады. Қазіргі уақытта бұл қозғалыс аяқталған түрде және феминизм деген атауға ие. Тек XIX ғасырдың соңына қарай жағдай жақсы жаққа өзгере бастаған. 1870 жылы қабылданып, 1882-1887 жылдары өзгерістер енгізілген «Күйеуге шыққан әйелдердің меншік құқығы» туралы акт пен өзге де бірқатар заңдардың негізінде тұрмыс құрмаған және құрған әйелдер өз меншігіне иелік ету жөніне шарттар жасасу құқығына ие болды [Кулиев 2005, 3 б.].

Жалпы алғанда, қандай да болмасын қоғамда әйел тақырыбына қатысты зерттеулерді қарастырсақ, үнділерде әйел ең жеккөрінішті зат болған, ал «Хаммурапи» кодексінде, әйел адамды жүк малына теңестірілген, Гректерде, Аристотель әйелді ақылы жоқ хайуанға балаған, яһудилерде етеккірі келген әйелді, нәжіс санап үйде қамап ұстаған, ал шіркеу қызметкерлері оларды қоғамдағы алып жатқан бұзақылықпен әдепсіздіктің жайылуына әйелдер кінәлі деп тұжырымдаған, араб жаһилиясының заманында, әйелді ең төменгі тауарға жатқызып, оларды ұят деп санағандықтан оларды кішкентай кезінде тірідей көмген.

Жаһилия дәуіріндегі араб қоғамындағы әйелдің рөлі

Ислам діні келместен бұрынғы кезең деп, жалпы жер бетіндегі адамдардың, атап айтқанда, арабтардың өмір сүрген кезеңі надандықтың шектен шыққан дәуірін “Жаһилия дәуірі” деп айтады. Исламға дейінгі арабтардың санасында араб халқы өздерін толық адамгершілік иесі деп санаған. Өзге халықтарды «аажим» деп атап кемсітіп, адамгершіліктері төмен деп білді. Бұл түсінік олардың күнделікті өмір салттары мен өзге халықтармен орнатқан қарым-қатынастарынан көрініс тауып отыр. Сол себептен қандай да бір ұлық адам болса да араб болмаса, өзге ұлтқа қызын бермеген. Өзге халыққа қыз беру араб ұлтына, оның болмысына кір келтірумен тең болды.

Сол кезде адамдар тура жолдың жоғалған кезеңінде еді. Рухани азғындап, қараңғылықтың ең терең тұңғыйығында болатын. Бұл кезең Ислам шарифатында «надандық дәуірі» (ғасрул-жаһилия) деп аталады. Міне, осы надандық дәуірде, күнә атаулының барлық түрін жасауда, ең жоғарғы шыңына жетіп, Алла Тағала тиған харам амалдарды өздерінің күнделікті әдетіне айналдырған араб қауымының тағы бір Ислам тарихында өшпес із қалдырған таңбасы – ол қыз тәрбиесі мен жалпы әйел затына деген шектен шыққан зұлымдықтары болды.

Тарихқа үңілсек, Ислам діні келгенге дейін, әлемде әйел заты мен қыз баланың кемсітіліп, көп қағажу көргенін байқаймыз. Оларды қорлықта ұстау, адам қатарына санамау, арын аяққа таптау, туған әке-шешесінің мұрасынан қағу сынды, т.б. жаман әдеттер араб қоғамында да бар еді. Ислам діні алғашқы уақыттардан бастап, әйел затымен қыз баланың жанұядағы әрі қоғамдағы орнын белгіледі. Өзіне тиесілі міндетін нақтылап, ар-ұяты мен абыройын қорғады. Сүйкімді қыз, сүйікті жар, аяулы ана ретінде беделін өсірді. Дініміздің әйелдерге зор қамқорлық жасауы – барша әйел затымен қыз бала үшін, адамзат тарихындағы теңдесіз оқиға болды. Өйткені, өзге елдерде де, әйел затының жағдайы тым аянышты күйде еді.

Исламға дейінгі араб қоғамының және сенімінің деңгейі өте төмен болды. «Әділдігімен атағы шыққан қасиетті Омар Исламға дейінгі жаһилиет дәуірі ту-

ралы еске түсіре отырып әңгімелейді: «Исламға дейінгі азғындау кезеңіндегі істеріміз есіме түссе әрі жылағым, әрі күлкім келеді. Біз өз қыздарымызды тірілей көмдік. Әлі күнге дейін неге осылай жасағанымызды түсінбеймін. Осы істерімізді есіме алсам жылағым келеді». Жаһилиет дәуірінде біздің үйімізде түрлі пұттар болатын. Сапарға шығар алдында ұн мен халуадан пұт жасап, пұттан көмек сұрап, өзімізбен бірге жолға алып шығатынбыз. Сапарымыз ұзаққа созылып, тамағымыз таусылғанда, біз пұттарымызды жейтінбіз. Осы істеріміз күлкімді келтіреді» [Озек 2000, 64 б.].

Жаһилия дәуіріндегі араб қоғамы азғындаудың шегіне жетті. Адамдарды құмарлық пен ләззәт биледі. Маскүнемдік, құмар ойындар, зина, ұрлық, өтірік, деспотия, адам саудасы, яғни өмірдің барлық жағымсыз жақтары үстемдік құрды. Әйел құны жоқ зат ретінде бағаланды. Оны сату, сыйлау, өлтіру қалыпты жағдай саналды. Осындай тәрбиені көрген жастар да азғындыққа бейім болды. Бір әйел бірнеше еркекпен жақын қатынаста болатын. Өз үйіне есікке арнайы белгі іліп, кез келген ер адамды шақыра беретін. Жесір үйдегі заттар секілді баласына мұраға қалдырылады. Қасиетті Құран сол кезеңдегі адамдыққа жатпайтын дәстүрлерді қатаң сынады: «Өздері абыройлы болуды қалаған күндерінді дүние тіршілігінің пайдасы үшін жамандыққа зорламаңдар. Кім оларды зорласа; онда Аллах, ол зорланғаннан кейін аса жарылқаушы, ерекше мейірімді (күнәсі зорлаушыға болады)» (Нұр сүресі, 33 аят) [Алтай 1991].

Араб түбегін мекендеген тайпалардың әрқайсысы өздеріне тән жазылмаған дәстүрлі заңдарымен ерекшеленді. Оңтүстік аймақтарда өмір сүрген әйел адамдар көп жағдайда жергілікті тәртіпке бағынып, яһуди не христиан дінінің бірін ұстанған болса, солтүстік өңірлердегі араб әйелдері жабайы далалық бәдәуилік тұрмыс дәстүрін басшылыққа алған. Кейбір тайпалар әйелдерге сәл болса да азаматтық еркіндік берсе, басым бөлігі оларды адам қатарына да қоспады. Көне араб ерлері әйел адамды зат ретінде санап, тек тән рахаты үшін қолданатын. Бұған араб поэзиясындағы өлең жолдары мен тарихтағы оқиғалар куә.

Исламға дейін арабтарда әйелдің құқығы тым төмен еді. Әсіресе, арабтар қыз-балаларды, тірідей жерге көметін. Өлтіруге қимағандары, қыздарын ұл балаларша киіндіріп, жұрттан жасырып ұстайтын. Сол уақытта әйел-адам, әсіресе араб елдерінде, көбінесе өте қиын кезеңде өмір сүрген еді. Арабтар қыз-баланың дүниеге келуін жақтырмайтын, олардың кейбіреулері оны топырақ астында тұншығып өлсін, деген ниетпен тірідей жерге көметін болған. Кейбіреулері, оны Құран Кәрімде айтылғандай қорлық-зомбылықпен қиыншылық өміріне тастап қоятын еді. Арабтардың қыздарын тірідей жерге көмуін Алла Тағала Құран Кәрімде былай деп баяндайды:

«Егер олардың біреуі қызбен сүйіншіленсе (әйелінің қыз тапқанын естісе), оны ашу қысып, беті қап-қара бола бастайды» (Нахл сүресі, 58-аят) [Алтай 1991].

«Өзіне берілген жаман хабардың салдарынан, елден жасырынады. Оны қорлыққа шыдап ұстау немесе топыраққа көміп тастау керек пе, ал, олар нендей жаман үкім береді» (Нахл сүресі, 59-аят) [Алтай 1991]. Бұлай әйелдің мәртебесін тым төмендететін себебі, қыздар өскенде жезөкшелік жасап, абыройымызға дақ түсіреді деп ойлайтын.

Исламға дейінгі арабтарда кейбір кедей, тұрмысы нашар отбасылар тіпті ұл баласын да тірідей жерге көметін. Бірақ, халық ішінде есті, ақылды, парасатты

жандар әлгі балалардың қыршынынан қиылуына тосқауыл болып, ата-анасынан сатып алып, өзі өсіріп, тәрбиелейтін. Ал басқа жағдайда арабтар ұл баланың туылуын құт-береке санап, қыз баланың туылуын қаламайтын.

Араб қоғамының отбасында ер адам толық басшылық жасады, билік іс жүзінде ерлердің қолында болды. Әйелді күйеуге қамқоршылары ұзататын және әйелдің қамқоршыларына қарсы шығуға құқығы болмайтын. Исламға дейінгі араб қоғамында зинақорлық кең етек алған, тіпті жезөкшелер есіктеріне белгі ретінде жалау іліп қойып, өздеріне келген еркектерді қабылдайтын. Мұндай жезөкшелердің бірі жүкті болып қалса, жақындасқан адамы оннан аз болған жағдайда, босанғанынан бірнеше күн өткен соң, өзімен жақындасқан кісілерді жинап, баланы олардың арасындағы өзі қалаған кісіге таңып: «Бұл – сенің балаң», – дейтін. Ал оның жақындасқан адамы оннан көп болса, жақындасқан адамдары жиналып, қайфтарды (із кесуші әрі адамдардың табандарына қарап олардың өзара туыс немесе туысқан еместігін ажырата алатын адам) шақыратын да, бала қайфтар нұсқаған кісіге таңылып, соның баласы саналатын және кісі баланы қабылдаудан бас тарта алмайтын. Ислам келген соң, Мұхаммед пайғамбар мұндай арсыздықтардың барлығына тыйым салды.

Арабтар тайпааралық соғыста жеңіліс тапқан рулардың әйелдерін тұтқынға алып, тұтқынға түскен әйелдерді күн ретінде ұстайтын және олардан туған балалар өмір бойы масқаралықтан арылмайтын.

Ал енді ислам діні келгенге дейін арабтардың неке және отбасы мәселесіне келсек, жаһил дәуірінде жеке адамның адамгершілігіне байланысты кейбір арабтар үйленетін болса, исламның кезіндегідей біреудің қызына немесе қамқорлығындағы әйелге құда түсіп, әйелге тиесілі мәһрін беріп, отау құратын. Алайда оларда еркек пен әйелдің қатынасында жиіркенішті, арсыз қылықтар да кездесетін. Мысалы, ер адам әйеліне етеккірінен тазарған кезінде: «Пәленшеге барып, онымен жақындас», – дейтін. Сөйтіп әлгі кісіден бала көтергені анықталғанға дейін әйелімен жақындаспайтын. Ал одан жүкті болғаны анықталған соң, қаласа, күйеуі әйелімен жақындаса беретін. Олар мұндай сорақылықты асыл тұқымды бала алу ойымен жасайтын.

Исламға дейінгі араб қоғамында әйелдердің санын шектеместен, көп әйелдерге үйленетін, апалы-сіңлілі әйелдерге қатар үйленетін және әкелері ажырасқан, әкелерінен жесір қалған әйелдерге үйлене беретін. Бұл туралы Құранда: «Әкелерің үйленген әйелдерге үйленбедер. Бірақ, бұрын өткені өтті. Өйткені, бұл – бір арсыздық, жеккөрінішті іс және жолдың жаманы. Сендерге аналарыңа, қыздарыңа, әпке-қарындастарыңа, әкелеріңмен бір туған әйелдерге, шешелеріңмен бір туған әйелдерге, бір туған бауырларыңның қыздарыңа, бір туған әпке-қарындастарыңның қыздарыңа, өздеріңді емізген сүт аналарыңа, бір еміскен сүт бауыр әпке-қарындастарыңа, әйелдеріңнің аналарыңа, үйленіп, жақындасқан әйелдеріңнің (бұрынғы күйеуінен болған) қолдарыңдағы өгей қыздарыңа үйлену тыйым салынды, егер ол әйелдерге жақындаспаған болсаңдар, сендерге күнә жоқ. Әрі бел балаларыңның әйелдері және әпке-сіңліліге қатар үйленулерің тыйым салынды. Бірақ, бұрын өткені өтті. Ақиқатында, Алла – өте Кешірімді, ерекше Рақымды» (Ниса сүресі, 22-23-аяттар) деп ескерту жасалған [Алтай 1991].

Ерлі-зайыптылардың ажырасуы да толықтай ер адамның қолында болды. Исламға дейінгі дәуірдегі арабтардың азат әйелдерге қарағанда күндермен

ойнастық жасауы жиі кездесетін. Мысалы, Әбу Дауд Амр ибн Шұғайб арқылы оның атасынан жеткізген хадисте бір кісі орнынан тұрып:

«Уа, Алла Елшісі! Негізінде, пәленше – менің балам. Жәһилият кезінде оның анасымен ойнастық жасағанмын» дегенде, Алла елшісі: «Исламда баланы біреуге таңушылық жоқ, жәһилияттің ісі жоғалды. Бала төсектікі, ал ойнастық жасағанның балаға құқығы жоқ» деп шешім айтқан (Әбу Дәуд, Ахмад).

Кейбір арабтар ұлдарын текті ету үшін әйелдерін өз қолымен ақсүйек адамның төсегіне апарып жатқызатын. Жезөкше әйелдер жүкті болып қалған жағдайда, кайф деген (сәуегей) келіп, еркектердің біріне мына баланың әкесі сенсің деп, оны зинадан туған балаға әке ететін. Арабтардың «шиғар» деген некесі бойынша, қыздары бар арабтар бір-біріне қыздарын қалыңмалсыз беріп үйленетін. «Бәдел» деген неке бойынша, арабтар әйелдерін бір-біріне беріп айырбас жасайтын. Күйеуі өлген жесірді туыстарының бірі өзіне әйел ететін.

Ислам отбасылық қарым-қатынасты бірізділікке түсіріп, әйел мен ердің, ата-ана мен балалардың құқықтарымен міндеттерін анықтап берді. Отбасы – адамның өз бақытын тауып, ұрпақты жалғастыратын, әрі ислам діні бойынша күнә деп саналатын жаман әрекеттерден қорғайтын бірден-бір қорған. Ислам діні бойынша отбасы түрі патриархаттық негізде қалыптасты. Алайда, бұл «қараңғылық дәуірдегі» ер адамның отбасыдағы үстемдігінен өзгеше еді. Бірақ, отбасын басқаруда отағасы белгілі құқықтарға ие болды. Мысалы, әке өз баласын сатуға немесе өлтіруге шешім қабылдауға құқығы болмады. Осыған байланысты қараңғылық дәуірде орын алған жас сәбиді өлтіру әдетіне тыйым салынды. Сондай-ақ, мұсылман құқығында әйел кейбір мәселелер бойынша күйеуінен тәуелсіз болды. Алайда, ислам шарияты бойынша еркектің қоғамдағы атқарар жұмысы ауыр болғандықтан, ер адамның әйелден кейбір мәселелерде үстемдікке болып саналады. Бұл жайында Құран былай дейді:

«Еркек әйелден бір саты жоғары тұрады. Себебі, ерлер әйелдер үшін мал-мүліктерін сарп етеді. Жақсы әйел еріне бойсұнады, ерлері жоқ кезде Алланы пана тұтып, өздерінің абыройын сақтайды. Ал егер олардан жаман қылық көрсендер үгіт-насихат айтып, ескертіндер, оған көнбесе төсекте бірге жатпаңдар. Онда да болмаса (соңғы шара ретінде) ұрыңдар. Егер бағынса, басқа жол іздеп оларды жәбірлемендер. Алла сендерден ұлы, әрі үстем. Ерлі-зайыпты екеудің ынтымағы жараспай бара жатқанынан қауіптенсендер, онда ер жағынан бір әділ адамды, әйел жағынан бір әділ адамды жұмсаңдар. Алла оларды татуластырар болса, онда араларының жарасып кетуіне дәнекер болыңдар. Алла шынында да бәрін біліп, барлығынан хабардар болып тұрады» (Ниса сүресі, 34-35-аяттар) [Алтай 1991].

Құранның бұл үкімдерінің басты мұраты отбасының татулығын сақтап, әйел мен ердің арасында келіспеушілік туындаған жағдайда, оны шешу үшін ортаға татуластырушыларды салып, отбасының айрылысуын тоқтатуды көздеген. Ислам діні патриархаттық отбасыны белгілі бір өлшемде ғана қолдады. Өйткені, отбасылық қатынаста ер адамның әйелдің көңіліне қарау, азық-түлікпен қамтамасыз ету, киіндіру секілді міндеттері және әйелдің тәуелсіз жеке көзқарасының болуы, мұсылман құқығында әйел мен еркектің белгілі бір деңгейде теңдігі болғандығын көрсетеді. Тарихта ислам мемлекеті қалыптаспай тұрып-ақ, Мекке кезеңінде Құран Кәрім әйел мен еркек теңдігін былай айқындады: «Шын мәнінде Мен сендерден еркек, әйел амал істеушілердің амалын зая етпеймін. Сендер бір-біріңненсіңдер» (әл-Имран сүресі, 195-аят) [Алтай 1991].

Мұхаммед пайғамбар да әйел мен еркектің теңдігі хақында: «Әйелдеріңіздің сіздерде, сіздердің әйелдеріңізде хақыларыңыз бар» деген болатын.

Исламнан бұрынғы арабтардың азғынданғаны соншалықты, тіпті олар өгей шешелеріне де үйлене беретін. Құранда әке-анаға ізгілік жасау жайында: «Сендерге Алла тек өзіне ғана бойсұнуды бұйырды, ата-аналарыңа жақсылық жасауды өсиет етті. Олардың біреуі немесе екеуі бірдей қартайып (қалжырап) қалса «үһ» деуші болмандар, зекіп ұрыспаңдар. Екеуіне де ізетті болыңдар. Екеуіне де зор мейіріммен, кішіпейілмен бас иіңдер. «Аллаым, олар мені бала кезімде қалай мәпелеп өсірсе, Сен де оларға сондай рахымдылық ете гөр!» деп айт» делінген (Исра сүресі, 23-24-аяттар) [Алтай 1991].

Исламнан бұрынғы дәуірде арабтарда «Нихлә» деп аталатын қыздың құны берілетін болған. Оны тек қыздың өкілдері алатын. Ал ислам шарифаты бойынша әйел адам мәһірдің құнын өзі белгілейді, жұмсауы да өз еркінде.

Исламға дейінгі араб қоғамындағы тұрпайы әдеттердің бірі – тайпалық дәстүр бойынша шеше, әйел, қыз, сәбилер мирас алу құқығына ие болмайтын. Тек соғысуға жарайтын ер адам ғана мирасты иеленетін. Осыдан араб қоғамында дүние-мүлікгі мұраға қалдыруда үнемі келіспеушіліктер мен реніш туатын еді.

Құранда былай баяндалады: «Және Алланың сендерді басына тұрғызған малдарды ақылсыздарға бермеңдер (Жетімнің малын ақыл-есі толмай өздеріне тапсырмаңдар). Оларды тамақтандырып, киіндеріңдер де, оларға сыпайы сөз сөйлендер. Жетімдерді үйлену шағына жеткенше сынаңдар. Сонда егер олардан естиярлық көрсендер, дереу олардың малдарын өздеріне беріңдер. Сондай-ақ, олардың ержетуінен қорқып, ысыраптап, тездетіп жемендер..» (Ниса сүресі, 5-6-аяттар) [Алтай 1991].

Қайтыс болған адамның баласы болмай, әке-шешесі болса, онда әйеліне мұраның үштен бірі тиесілі болды. Егер, қайтыс болған адамның аға-іні, әпке-қарындасы болса, онда әйелге мұраның алтыдан бірі тиді. Ал, қайтыс болған адамның баласы мен әке-шешесі болмаса, онда әйеліне мұраның жартысы қалдырылды. Қайтыс болған адамның әке-шешесі жоқ, бірақ, балалары болса, онда әйелге мұраның төрттен бірі тиесілі. Қайтыс болған адамның әке-шешесі мен баласы болмаса, қайтыс болушының аға-іні, әпке-қарындастары мұраның алтыдан бірін ала алды. Ал, егер марқұмның туыстары көп болса, онда мұраның үштен бірі солардікі. Марқұмның артында жалғыз қыз баласы қалған жағдайда, мұраның үштен бірі қызына қалдырылып, мұраның қалған бөлігі жетім-жесір, жарлы-жақыбайларға берілді.

Исламға дейінгі араб қоғамындағы жаман әдеттердің бірі, қайтыс болған адамның жесіріне қайтыс болған адамның ағасы немесе інісі мұра ретінде қарап, оған зорлықпен үйленетін. Ал, мұсылман құқы әйелдің еркі болмаса, зорлықпен әменгерлікке алуға тыйым салды. Бұл туралы Құранда: «Әй, мүміндер! Сендер үшін әйелдерге зорлықпен мұрагер болуларың халал емес..» (Ниса сүресі, 19-аят) [Алтай 1991].

Адамзат өмірін толықтай қарастырып, бір жүйеге келтіретін кәмәлият діні ислам [Оқан 2014]. шарифат заңы бойынша мұра алам деп бір-бірін өлтіргендерге мұрадан үлес берілмеді. Бұл туралы Мұхаммед пайғамбар: «Өлтірген адамға мұрадан үлес жоқ» деген болатын. Сонымен қатар, мұсылман құқында некесіз туылған балалар мұрагерлік құқына ие бола алмайды.

Қорытынды

Ислам діні келгенге дейін тек араб түбегінде ғана емес, басқа да қоғамдық таптарда әйел адамның қоғамдағы орны төмен болып, құқықтары мүлдем болмағанына көз жеткіздік. Тіпті, оны Рим патшалығы кезінде әйел – адам ба? деген сұраққа жауап іздеуге тырысты. Неке мен отбасы мәселесінде де, бұрынғы кезеңде әйел адам өзіне жар таңдай алмағанын, куәгер бола алмағанын, бар мүлік тұрмыс құрғаннан кейін толықтай күйеуінің қолына өткен. Хақ дін келгенге дейін әйел затын құмар қандырушы бір сәттік ләззатқа балаған араб қоғамына ислам түбегейлі өзгерістер әкелді. Исламның келуімен ескі тағылық, тұрпайы іс-әрекеттердің бәріне тыйым салынып, жеңіл жүріс пен көңіл көтеру, зина секілді азғынданудан ада, пәк, белгілі бір тәртіпке бағынған абыройлы отбасы пайда болды.

Исламның басқа монотеистік діндерден айырмашылығы пайда болғаннан бастап ерлер мен әйелдер арасындағы теңдікті тұжырымдап келеді. Олар Аллаһтың бірдей міндеттер, соның ішінде діни құлшылық жасау үшін жаратқан пенделері. Құранда Адам мен оның зайыбының күнәға батқандығы туралы аяттарды кездестірсек те, осы күнәның себепшісі ретінде әйелді айыптау концепциясы жоқ. Бұл ислам дінінің ерекшелігі. Әйелдердің құлшылықта, некеде, қоғамдағы құқықтары мен міндеттері, іс-әрекеттері туралы айтылып өтілді. Яғни мұнда әйелдердің барлық істерде еркектерден аздаған айырмашылығы бар екендігін байқаймыз. Ислам әйелдерді құрметтейді және әйелдердің тұлғалық қасиеттерін дамытуына ынталы. Себебі, әйелдерге қоғамдағы маңызды қызмет, бала тәрбиесі жүктелген. Тек сауатты, білімді әйел ғана қоғамды өркендетіп, гүлдердіретін, дені сау, дұрыс қалыптасқан ұрпақ тәрбиелей алады. Ислам діні әйелдер әлемін нұрға бөлеу арқылы жасаған ғажайып төңкерісі-барша әйел қауымы үшін адамзат тарихындағы теңдессіз оқиға болды.

Библиография

- Абуль Хасан Али ан-Надви, 2006. ‘Что потерял мир по причине отхода мусульман от ислама?’ Москва, Ансар, 192 б.
- Ибрахим Абу Ахмет, 2005. ‘Масалату ал-марати бәйна хадаратай аль-ислами уа аль-гарби’. Каир, 53 б.
- Али Абдулаухид Уафи, 1999. ‘Хукукуль-инсан филь ислам’. Каир, Наһдату Мысыр, 11 б.
- Рауая бинт Ахмад Абдулкарим аз-Заһар, 2003. ‘Хукукуль инсан филь ислам’. Жидда, Даруль Мухаммади, 63 б.
- Ализаде, А. 2018. ‘Положение и права женщины в исламе’. [Электронды ресурс]. URL://<http://www.islamhouse.com/> (қаралған күні: 05.02.2018).
- Эвола, Ю. 1996. ‘Метафизика пола’. Москва, Наука, 233 б.
- Кулиев, Э. 2005. ‘Политические баталии лишают верующих духовности’. *Эхо*, №41, 3 б.
- Озек, А. 2000. ‘История религий и ислам’. Алматы, 64 б.
- Алтай, Х. 1991. ‘Құран Кәрім қазақша мағына және түсінігі’. Мәдина, 604 б.
- Оқан, А. 2014. ‘Ханафи мәзһабының ғылымдегі методологиясы’. *Адам әлемі*, №4 (62).

Transliteration

- Abul Hassan Ali al-Nadwi, 2006. ‘Chto poteryal mir po prichine otkhoda musul'man ot islama?’ [Is Islam averted from the Muslim world?]. Moscow, Ansar, 192 p.
- Ibrahim Abû Akhmet, 2005. ‘Masalatu al'-marati bayna khadaratay al'-islami va al'-garbi’ [Masalât al-Marathi binân al-hadîratât al-islamî ua al-gharbi]. Cairo, 53 p.

Ali Abdillahir Wafi, 1999. 'Xuqul-adam fil islam' [Hukukul-adam filan islam]. Cairo, Wahhabis Egypt, 11 p.

Ra'ava bint Ahmad Abdulkarim al-Zahar, 2003. 'X quqiqtar insan fil islam' [Hugh al-huwa al-fani islam]. Jeddah, Darul Mohammadi, 63 p.

Alizada, A. 2018. 'Polozheniye i prava zhenshchiny v islame' [Policy and the Wives of Islam]. [Elektronnyy resurs]. URL://http://www.islamhouse.com// (qaralğan kuni: 05.02.2018).

Evola, Y. 1996. 'Metafizika polya' [Metaphysics of the Poet]. Moscow, Nauka, 233 p.

Kuliev, E. 2005. 'Politicheskiye batalii lishayut veruyushchikh dukhovnosti' [Politician Lies The Faithful Faith]. *Echo*, №41, 3 p.

Ozek, A. 2000. 'Istoriya religiy i islam' [The Story of Religious and Islamic]. Almaty, 64 p.

Altay, H. 1991. 'Quran Kärim qazaqsa mağina jäne tüsinigi' [The meaning and concept of the Quranic verse of the Quran]. Madina, 604 p.

Okan, A. 2014. 'Xanafi mäzhabınıñ fiqh ilimindegi metodologiyası' [Methodology of the Hanafi madhhab in the fiqh doctrine]. *Adam alemi*, №4 (62).

Резюме

Багашаров К., Шайкенова Р., Табашев Г., Тутинова Н. Статус женщины в обществе в доисламском периоде

Актуальность данного исследования связана со статусом женщины в обществе в доисламском периоде. Во введении рассматривается актуальность работы. Данная тема с прошлых времен была актуальна, и по сей день так же актуальна не только в отдельных регионах, но и во всем мире. До написания основной части, был сделан краткий сравнительный анализ прав и положения женщины в древних цивилизациях таких как греческая цивилизация, королевство ману (индуизм), иудаизм и арабские страны до исламского периода. Основная часть была посвящена рассмотрению прав женщины в брачно-семейных отношениях. В разных социальных классах степень женщины была низкой. Главная цель – выявление и непризнание прав женщин в обществе, браке и семье. В доисламский период прав у женщин в арабском обществе не было. В период невежества арабы, заживо хоронили девочек. Ислам также показывает, что женщины тоже являются людьми и имеют те же права, что и мужчины. Проанализировав доисламский период, в заключительной части были приведены примеры безнравственности и невежества по отношению к женщине и с приходом истинной религии все эти действия были отменены, а статус женщины возвысился.

Ключевые слова: Джахилизм, период невежества, женщины, религия ислам, Священный Коран.

Summary

Bagasharov K., Shaikenova R., Tabashev G., Tutinova N. Status of women in society in pre-islamic period

The relevance of this study is related to the status of women in society in the pre-Islamic period. The introduction discusses the relevance of the work. This topic has been relevant since past times, and to this day it is just as relevant not only in individual regions, but throughout the world. Before writing the main part, a brief comparative analysis of the rights and position of women in ancient civilizations such as the Greek civilization, the kingdom of mana (Hinduism), Judaism and the Arab countries before the Islamic period was made. The main part was devoted to the consideration of women's rights in marriage and family relations. In various social classes, the degree of women was low. The main goal is to reveal and not recognize the rights of women in society, marriage and family. In the pre-Islamic period, women had no rights in Arab society. In the period of ignorance of the Arabs, girls were buried alive. Islam also shows that women are also human and have the same rights as men. After analyzing the pre-Islamic period, in the final part, examples were given of immorality and ignorance towards a woman, and with the advent of true religions, all these actions were canceled, and the status of a woman was elevated.

Keywords: Jahilism, a Period of Ignorance, Women, Religion Islam, the Holy Quran.